

דרש המזהיר ותרומתו
למחקר ספרי דברים
ומכילתא דברים

מנחם יצחק כהנא

מוסד ביאליק • ירושלים

Derash Hamazhir and its Contribution to the Research of *Sifre* on
Deuteronomy and *Mekhilta* on Deuteronomy

Menahem I. Kahana

עריכת הלשון: ד"ר אברהם שמאע

הספר יוצא לאור בסיוע
הקרן הלאומית למדע

יהדות | מפעלי ספרות | מ
של מרכז החקר והספרייה

מסת"ב 7-377-536-965-978 ISBN

©

כל הזכויות שמורות למוסד ביאליק • ירושלים תשפ"ג

סדר ועימוד: יהודית שטרנברג

הדפסה וכריכה: דפוס כספית, ירושלים

Copyright by the Bialik Institute, Jerusalem 2022

www.bialik-publishing.co.il

Printed in Israel

לזכרו המבורך של פרופסור אליעזר אריה פינקלשטיין

תוכן העניינים

9	פתח דבר
11	חלק ראשון: מבוא
11	פרק א: תיאור המדרש
11	א. דרש המזהיר ומקורותיו
14	ב. השם 'ספרי' בדרש המזהיר כמתייחס הן לספרי דברים הן למכילתא דברים
17	ג. שימוש של דרש המזהיר במדרש הגדול
20	ד. יתרון נוסחו של כתב יד סינסינטי על כתב יד לונדון
22	ה. לשון הציטוטים בדרש המזהיר
30	פרק ב: ציטוט ספרי דברים בדרש המזהיר
31	א. קרבת דרש המזהיר לנוסח שרידי עותקים תימניים
38	ב. נוסחאות משותפות לדרש המזהיר ועותקי הגניזה הקאהירית
41	ג. נוסחאות משותפות לדרש המזהיר וכתב יד וטיקן
48	ד. נוסחאות יחידאיות בדרש המזהיר
51	ה. נוסחאות מעובדות בדרש המזהיר
56	פרק ג: ציטוט מכילתא דברים בדרש המזהיר
56	א. ראיות לשימוש של דרש המזהיר במכילתא דברים
59	ב. השוואת המובאות בדרש המזהיר ובמדרש הגדול לקטע המכילתא
62	ג. דרשות חדשות של מכילתא דברים בדרש המזהיר שאינן מצוטטות במדרש הגדול
81	ד. דרשות מכילתא דברים המצוטטות בדרש המזהיר על פי מדרשים אחרים
84	ה. נוסחאות טובות של מכילתא דברים בדרש המזהיר
101	ו. שחזור נוסחה של מכילתא דברים בעזרת דרש המזהיר ומדרש הגדול
114	ז. נוסחאות מעובדות ומשובשות בדרש המזהיר

125	חלק שני: המהדורה
127	פרשת דברים
133	פרשת ואתחנן
136	פרשת עקב
141	פרשת ראה
171	פרשת שופטים
189	פרשת כי תצא
215	פרשת כי תבוא
219	פרשת האזינו
264	פרשת וזאת הברכה
283	רשימת קיצורי המקורות וספרות המחקר
298	מפתח המקורות
305	מפתח המונחים המדרשיים
306	מפתח המילים
307	מפתח כללי

פתח דבר

לפני כארבעים שנה הפנה בנימין ריצ'לר את תשומת לבי למדרש תימני לספר דברים בכתב יד סינסינטי 2026. במאמרי, 'דפים מן המכילתא לדברים פרשות האזינו וזאת הברכה', שפורסם בשנת תשמ"ח, תיארת את כתב היד, שראשו וסופו קטועים, וגם באמצעו חסרים דפים. בין השאר ציינתי, כי בחלקו הראשון של כתב היד ציטוטים ארוכים מספרי דברים בנוסח טוב מאוד, ואילו בחלקו האחרון של המדרש, בפרשת האזינו ובפרשת וזאת הברכה, ציטט הדרשן גם קטעים ארוכים מן המכילתא לדברים. עוד הערתי, כי לעיתים מזומנות נוסח דרשות המכילתא לדברים שצוטטו בכתב יד זה, עולה בטיבו על נוסח דרשות המכילתא לדברים שצוטטו במדרש הגדול, שעל פיו שחזר דוד צבי הופמן את נוסח המכילתא בחיבורו מדרש תנאים. כך למשל נוסח הציטוטים בכתב יד סינסינטי קרוב יותר לנוסח דפי המכילתא גופה מאוסף יהודה נחום שפרסמתי במאמרי שם, בהשוואה לנוסח המקוצר והמעובד של דרשות המכילתא במדרש הגדול.

התשובה לשאלה מי הוא מחברו של המדרש בכתב יד סינסינטי נתבררה לי רק לפני כחמש עשרה שנה בשעה שבדקתי את כתב יד המוזיאון הבריטי בלונדון, מס' 1422. נזקקתי לכתב יד זה בעקבות שניאור זלמן שכטר, אשר נעזר בו בההדרת שני דפים מהגניזה הקאהירית של ספרי זוטא במדבר לפרשות מטות ומסעי שזיהה באוקספורד. שכטר פרסם את הקטע בשנת 1894, ובהערותיו ציין לחילופי נוסחאות למקצת הדרשות בפרשת מטות שמצא בכתב יד לונדון הנ"ל דף 100. פיתחתי ציפיות גדולות למצוא בכתב יד זה מובאות נוספות מספרי זוטא במדבר, ואולי אף מספרי זוטא דברים. אולם לאכזבתי מצאתי בו רק מספר קטן של מובאות ידועות מספרי זוטא במדבר, ואף לא מובאה אחת מספרי זוטא דברים. בד בבד נתמלאתי שוב הערכה עמוקה לשכטר, אשר הצליח למצוא בכתב יד גדול זה, המחזיק למעלה ממאתיים דפים, מובאות בודדות מדפי ספרי זוטא במדבר שפרסם, ומי יודע כמה כתבי יד נוספים בדק שכטר בניסיונותיו לאתר ציטוטים נוספים לדרשות הקטע הנ"ל מספרי זוטא. שהרי כל העוסק במלאכה מעין זו יודע כמה יגיעות סרק מתייגע אדם עד שמזדמן לידו ממצא של ממש. בכל זאת הפקתי רווח חשוב מעיון זה כאשר נתחוויר לי שבכתב יד לונדון הועתק אותו חיבור שהועתק בכתב יד סינסינטי.

כתב יד לונדון, הכולל מדרש תימני לספרים ויקרא, במדבר ודברים, זכה לעיון מחודש במאמרו של צבי לנגרמן, 'שני מדרשים פילוסופיים בלתי ידועים מתימן', שפורסם בשנת תשנ"א. במחקרו, הנושא אופי בלשי, הצליח לנגרמן לזהות את שם המחבר, המשורר ר' שלמה בן שלם ידיע אלראבעה, את שם החיבור 'דרש המזהיר', ואת זמן כתיבתו בסמוך לשנת 1520. יתרונו של כתב יד לונדון נעוץ בעותק השלם של דרש המזהיר שנשתמר בו.

אולם נוסח הדרשות בכתב יד סינסינטי המקוטע הוא טוב יותר מנוסח הדרשות בכתב יד לונדון.

עיון סדיר בציטוטים הרבים בדרש המזהיר מלמד שהוא מצטט יותר מארבעים אחוז של דרשות הספרי לפרשות דברים עד כי תבוא בנוסח מזרחי טוב, המצטרף בדרך כלל לנוסחו של כתב יד וטיקן 32, בכיר כתבי היד של הספרי, ועדי נוסח טובים אחרים. חשיבותו של נוסח זה גדולה, מפני שכל העדים השלמים של הספרי שהגיעו לידינו הם מערביים, ואילו עותקי הגניזה ועותקים תימניים של הספרי מכסים רק חלק קטן מאוד מדרשות הספרי. בכוחו של דרש המזהיר לסייע רבות בשחזור נוסחו המקורי של הספרי, הן במקרים שהוא מצטרף לנוסחם הקשה של שאר העדים, הן במקרים שהוא תומך בגרסאות מקצת כתבי היד. בד בבד נשתמרו בדרש המזהיר יותר משישים אחוז של דרשות התנאים לפרשות האזינו וזאת הברכה. מקורן של כשלושים וחמישה אחוז מהן הוא ספרי דברים, ואילו מקורן של כשישים וחמישה אחוז מהן הוא במכילתא דברים. מקצת דרשות המכילתא המצוטטות בדרש המזהיר הן דרשות חדשות, שלא נודעו עד עתה כל עיקר; וכמו כן מקצת הדרשות המצוטטות בו הן דרשות בנוסח העולה לעיתים בטיבו על נוסחן במדרש הגדול.

עיקר חשיבותו של חיבורי זה נעוץ במהדורת הציטוטים הכלולה בו. בכוחה לאפשר לחוקרי ספרי דברים ומכילתא דברים בעתיד להיעזר בעושר הרב הגנוז בציטוטיו של דרש המזהיר. דברים אלה אמורים בנוגע לקביעת נוסחם המקורי של שני מדרשי התנאים האלה, פרשנותם ומחקרם. במבוא הספר יוצגו דוגמאות מגוונות של תרומה זו, אך חשוב להדגיש כי מספר הדיונים במבוא בנוסחאות דרש המזהיר הוא קטן מאוד, ונותרה בקעה רחבה לחוקרים להמשיך ולפתח את מחקר נוסח דרשות הספרי והמכילתא ופרשנותן בהשראת אורו המזהיר של דרש המזהיר.

ברצוני להודות מקרב לב לפרופ' שלמה נאה שקרא חלקים נרחבים מהספר וזיכני בהערות מאירות עיניים, ולד"ר אברהם שמאע, עורכו הלשוני של הספר, על עריכתו המקצועית והמוקפדת. כן יעמדו על הברכה פרופ' משה בר-אשר, יושב ראש הוועדה למדעי היהדות במוסד ביאליק, על סיועו בקבלת הספר לדפוס, לגברת אורית ורטהיים-אלירז, הממונה על ההוצאה לאור במוסד ביאליק, על עזרתה היעילה ומאירת הפנים בכל שלבי הכנת הספר, ולגברת יהודית שטרנברג על עבודתה המדויקת בסידור הספר ובעימודו.

בחרתי להקדיש ספר זה לזכרו של פרופ' אליעזר אריה פינקלשטיין שהוציא את המהדורה המדעית של ספרי דברים. כפי שהעירו חוקרים חשובים, מהדורתו לוקה במספר פגמים מתודיים וענייניים. פינקלשטיין, כתלמיד חכם גדול, לא בוש לומר לא שמעתי, וקיבל את דבריהם. אולם חשוב להדגיש כי אין בכוחם של פגמים אלה להעיב על התרומה המופלגת של מהדורת פינקלשטיין – על שלל נוסחאותיה, פירושיה, ומראי המקומות לספרות התלמודית ולספרות המחקר שצוינו בה – למחקר ספרי דברים בפרט ולמחקר ספרות חז"ל בכלל. גם אני בכל מחקריי, ובחיבור זה בפרט, חב חוב גדול למהדורה זו וליוצרה.